

radiotoestel in – de informatieve functie van de illegale pers werd dus belangrijker. Er gingen in de periode mei '43–zomer '44 meer dan 150 illegale nieuwsbladen verschijnen: gestencilde bladen van enkele pagina's, soms maar twee, waarin het oorlogsnieuws weergegeven werd, hoofdzakelijk op grond van de Londense radioberichten. Voor het snel verspreiden van dat nieuws waren gestencilde bladen ook veel geschikter dan gedrukte: de productie van een gedrukt illegaal blad (bijna alle 'grote', d.w.z. landelijk op ruime schaal verspreide illegale bladen verschenen in die tijd in gedrukte vorm) nam als regel enkele weken in beslag, een gestencild blad kon men dagelijks uitgeven. Vaak werd dan gestencild op papier dat wel van een gedrukte kop voorzien was. Niet eenvoudig was het om steeds aan voldoende stencilpapier en inkt te komen (naar een bruikbare stencilmachine moest men ook vaak lange tijd zoeken), maar de kleine groepjes die voor de illegale nieuwsbladen gingen zorgen, slaagden er in, deze en dergelijke problemen op te lossen. Die bladen werden als regel plaatselijk verspreid, meestal in een oplaag van enkele tientallen tot enkele honderden exemplaren, en het lijdt voor ons geen twijfel dat, gegeven het feit dat het aantal 'vaste' radioluisteraars als gevolg van de confiscatie-actie tot ca. twee-vijfde verminderd was, de illegale nieuwsbladen er als groep wezenlijk toe bijgedragen hebben, het moreel van de naar nieuws dorstende bevolking te schragen. De gecombineerde dagelijkse oplaag van deze nieuwsbladen heeft in de lente van '44 zeker in de tienduizenden gelopen.

Aanzienlijk groter was in die tijd de gecombineerde oplaag van de 'grote' illegale opiniebladen. Die oplaag is door Lydia Winkel in haar *De ondergrondse pers 1940–1945* becijferd op 450 000 voor de maand december '43¹ – 'als ieder exemplaar in vijf gezinnen kwam, dan', zo schreef zij, 'was heel Nederland van illegale lectuur voorzien.'² Dit was louter als aanwijzing voor het grote aantal bedoeld, want zo gelijkmatig werden de illegale bladen natuurlijk niet verspreid. Veel mensen die één illegaal blad ontvingen, ontvingen ook andere en wij zijn er van overtuigd dat er heel wat Nederlanders zijn geweest die vóór de hongerwinter begon (toen gingen vooral de illegale nieuwsbladen grote oplagen bereiken), nog nooit een illegaal blad in handen hadden gehad.

Overzien wij nu de groep der 'grote' illegale bladen als geheel, dan willen wij allereerst opmerken dat zich bij *Vrij Nederland*, *De Waarheid*, *De Vonk*, *Het Parool*, *Trouw* en *Je Maintiendrai* in de zomer van '43 een nieuw blad

¹ Daar moet men dan nog de exemplaren bijtellen die nagestencild werden; dat gebeurde op tal van plaatsen, in Harderwijk eind '43 zelfs in het politiebureau.

² (RVO) L. E. Winkel: *De ondergrondse pers 1940–1945* (1954), p. 29.